

Ігор Цеунов

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ХВЕДОРА ВОВКА
КРИЗЬ ПРИЗМУ ДОНОСУ ВАСИЛЯ ВЕЛЕДНИЦЬКОГО

Стаття запроваджує до наукового обігу донос Василя Велєдницького на учасників «Старої Громади» у Києві у 70-х роках ХІХ ст. Зокрема, у роботі проаналізовано частину документа, присвячену Федору Вовку, передусім його суспільно-політичній діяльності. Акцентується увага на тому, що засобом спотворення репутації діячів національно-політичного руху була ідея аморальності, невідповідності їхньої поведінки суспільним цінностям віри, сім'ї, вітчизни.

Ключові слова: Хведір Вовк, донос, «Стара Громада», В. Велєдницький, еміграція, археологія.

Тематика дослідження стосується історії формування української археології в останній третині ХІХ — першій половині ХХ ст. У фокусі наших інтересів — взаємини інтелектуалів та влади в умовах російської імперської політики щодо України. Йтиметься насамперед про життя та діяльність науковців-палеолітознавців.

Сьогодні в Україні відбувається справжня архівна революція. Поступово відкриваються раніше утаємничені документи, які зберігаються у Державному галузевому архіві СБУ. Особливої інтенсивності процес розсекречення таких матеріалів набув з часів Революції Гідності. У зв'язку з введенням до наукового обігу нових джерел актуалізується звернення до драматичної історії 30-х років ХХ ст., коли був винищений цвіт українських вчених. Список репресованих археологів є надзвичайно довгим і не складений до сьогоднішнього дня у повній мірі.

Так, у радянські часи були репресовані такі археологи-палеолітознавці, як М.Я. Рудинський¹, К.Ю. Коршак² та Т.Т. Тесля³. М.Я. Рудинського було відправлено на адміністративну висилку до м. Красноборськ (зараз — Архангельська обл. РФ) у 1934 р., а Т.Т. Теслю та К.Ю. Коршака розстріляно у 1937 р.

Тема репресій українських археологів на відміну від істориків, в тому числі 30-х років ХХ ст., досліджена недостатньо. Питання репресій серед російських археологів висвітлено О.О. Формозовим, у праці якого побіжно згадуються і репресовані українські археологи⁴.

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 263. Оп. 1. Спр. 65995.

² Державний галузевий архів Служби безпеки України. Спр. 52578.

³ ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 37201.

⁴ Формозов А.А. Русские археологи и политические репрессии 1920–1940-х гг. Российская археология. 1998. № 3. С. 191–206.

Серед українських досліджень чи не найбільш цитованою є робота Р. Манковської «Репресії серед музейних працівників в кінці 20–30-х рр.»⁵. Окремо необхідно відзначити студії В.І. Граба, який ще на початку 90-х років ХХ ст. розпочав публікацію матеріалів репресованих археологів⁶. Підтримав В.І. Граба у цій справі О.Б. Супруненко⁷. Останнім часом виходять роботи, присвячені взаєминам влади та інтелектуалів. Серед такої літератури необхідно згадати колективну монографію співробітників Інституту історії України «Історик і влада» за редакцією І. Колесник⁸.

Ця стаття є продовженням теми, порушеної у колективній розвідці «Історик і влада». За основу роботи взято один документ — донос службовця Київської рахункової палати Василя Велєдницького на Хведора Кіндратовича Вовка. У документі описано всі революційні «гріхи» Хведора Вовка. Донос зберігається у Науковому архіві Інституту археології НАН України в особовому фонді Хв. Вовка (№ 1) під номером 384а (справа «Революційна діяльність за царату»). Сам документ являє собою невеличкі аркуші, списані

⁵ Манковська Р. 2013. Музейні установи та музейники у період «Великого терору» (1937–1938 рр.) // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. К.: Інститут історії України НАН України. С. 300–321.

⁶ Граб В.І. Штрихи до портрета Володимира Пархоменка // Полтавський археологічний збірник. Полтава, 1999. С. 248–251; Граб В.І. У лещатах ДПУ. Нариси про безпідставно репресованих діячів науки та культури. Полтава: Археологія. 1999. С. 216; Граб В.І. Дело Н.Е. Макаренко // Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми і перспективи. Суми–Ромни. 1990. С. 29–31.

⁷ Граб В.І., Супруненко О.Б. Археолог Олександр Тахтай. Полтава. 1991. С. 78; Граб В.І., Супруненко О.Б. Доля Михайла Рудинського // Археологія. 1992. № 4. С. 91–100.

⁸ Історик і влада: кол. моногр. / відп. ред. В. Смолій; творчий керівник проекту І. Колесник. К.: Інститут історії України НАН України, 2016. С. 543.

дрібним почерком. На звороті останньої сторінки написано «Показання Киевского предателя Веледницького». Донос написано російською⁹.

Темою статті є змістовно-інтерпретаційний аналіз доносу В. Веледницького на діячів «Старої Громади» у Києві у частині, що стосується Хв. Вовка.

Свідчення про самого В. Веледницького незначні. Василь Веледницький працював у Київській рахунковій палаті, тобто певний час був колегою Хведора Вовка (з 1872 до 1874 р.). Чи не єдина відома характеристика В. Веледницького дана у виданні «Слово» від 1907 р., де було опубліковано історію визвольного руху в Російській імперії й, зокрема, зазначено, що члени «Старої Громади» Хв. Вовк та О. Русов були звинувачені за наклепом В. Веледницького. Донощика схарактеризовано так: «Веледницький цілком дурна язика людина, ніколи не був хоч в трохи близьких відносинах не тільки зі “Старою громадою”, але й з українською молоддю; він зізнавав усе, що коли-небудь уривками чув від інших, без пуття все плутав і мішав»¹⁰.

Донос складається з двох логічних частин: безпосередньо тексту та додатку у формі переліку людей. Перша частина не є чітко структурованою. Так, наприклад, опис революційної діяльності Хв. Вовка подано у пункті 2 «Українофілісоціалісти», пункт 1 відсутній.

В основному тексті доносу імена людей підкреслені, а наприкінці винесено короткі відомості про кожну згадану особу. Цей документ не був безпосереднім предметом вивчення дослідниками діяльності Хв. Вовка.

Чи не найбільш повне та всеосяжне дослідження, присвячене життю та роботі Хв. Вовка, — праця О.О. Франко¹¹. У її студіях є опосередковане згадування того факту, що на квартирі Вовка читали лекції соціалістичного спрямування. Й.-Г. Фіхте, Л. Фейербах, К. Маркс — і це далеко не повний перелік філософів, чії ідеї транслювалися на «радикальній квартирі» Хв. Вовка¹².

Життєвий шлях Хведора Кіндратовича заслуговує на увагу. Так, вчений у різні періоди свого життя мешкав у Ніжині, Одесі, Тульчі, Бухаресті, Женеві, Парижі та Санкт-Петербурзі. Майбутній науковець провів дитинство у Ніжині. Згодом вступив до університету в Одесі, звідки у 1866 р. перевівся до Київського університету Св. Володимира. Київський період життя

Хв. Вовка тривав з 1866 до 1879 р. У 1871 р. Хведір Вовк закінчив університет і почав працювати у Київській контрольній палаті, де й познайомився з Василем Веледницьким¹³, автором досліджуваного документа.

Відомо, що у 1872 р. Хведір Вовк вступив до «Старої Громади»¹⁴. Саме з цього часу почалося його активне суспільно-політичне життя. З доносу, написаного у хронологічному порядку, ми дізнаємося, що донощик познайомився з Хведором Кіндратовичем у 1873 р. на квартирі секретаря Київської військової гімназії В. Животовського у будинку Судакевичів на вул. Жилианській, 23. Знайомство відбулося в один з вечорів, коли господарі влаштували звану вечерю. Окрім Хв. Вовка, на вечері були присутні П.П. Чубинський, М.І. Зібер, М.П. Драгоманов, М.П. Старицький, В. Беренштам та ін.

Предметом збору була організація та функціонування українофільської партії. В. Веледницький писав: «Целью партии было распространение и утверждение в Малороссии понятий об особенностях, самостоятельности Украины, которая по характеру и способности ея населения стоит гораздо выше Москвы (Великороссии), которая, то есть Москва, некогда путем обмана присоединила к себе Украину и держит ее в Московской неволе»¹⁵; «...у них есть ясно сознанный цель — сепаратизм»; «целью украинофильства была также революция, но только по средствам слова и пера»¹⁶.

У подальшому сам Василь Веледницький переїхав до цього будинку через близькість до родини Животовських та вищеописаного гурту. У подальшому він почав більше спілкуватися з членами «Старої Громади» і потрапив на квартиру до Хведора Вовка.

«Вскоре по поступлении Ф.К. Волкова в Киевскую контрольную палату (в 1874 г., кажется) он, слыша мое недовольство и, как мне казалось, несправедливость ко мне начальства, стал сближаться со мною и в беседах старался обобщить мое недовольство, объясняя несправедливость общею неправдою, против которой нравственно обязательно бороться, и как-то передал мне том 2-го журнала “Вперед”. Книга эта тогда заинтересовала меня. Как-то говоря мне о деле “Киевской коммуны” (1874 г., кажется) он сообщил мне, что, действуя умно, не попадешься и старался побороть во мне трусость, что в эпоху

⁹ Науковий архів Інституту археології НАН України (НА ІА НАНУ). Ф. Вовка (№ 1). Спр. 384а. Арк. 21.

¹⁰ Записки НТШ. 1908. Наукова хроніка. Т. LXXXVI. Кн. VI. С. 196.

¹¹ Франко О.О. 2000. Федір Вовк — вчений і громадський діяч. К.: Видавництво Європейського університету. С. 378.

¹² Франко А.Д., Франко О.Е. 1990. Федор Кондратьевич Вовк (Волков). Биографический очерк // СЭ. 1. 87.

¹³ НА ІА НАНУ. Ф. 1. Спр. 384а. Арк. 4.

¹⁴ Франко О.О. Федір Вовк — вчений і громадський діяч. К. С. 59.

¹⁵ Тут і далі цитування мовою оригіналу — російською. Під час цитування збережено оригінальну пунктуацію та стилістику, у той же час лексика, орфографія та граматики адаптовані до правил сучасної російської мови.

¹⁶ НА ІА НАНУ. Ф. 1. Спр. 384а. Арк. 7.

коммуны у него часто ночевали кучи народа, мужчин и женщин, на полу, на стульях, приезжали ночью с чемоданами и что приехавший однажды из Нежина его старик-отец до того был удивлен и поражен виденным, что, вставши ночью, со свечкой пошел по комнатам, чтобы убедиться, как это спят в одной комнате мужчины и женщины, а потом сказал сыну “что будешь ты на каторге”. “И за всем тем, я цел и невредим” — прибавил Волков. Таким образом, у него была “радикальная квартира”, или по его подлинным словам “*foyer radical*”. Далее я слышал от многих — от самого Волкова, от Богуславского, что со временем “киевской коммуны” 1874 г. до выезда за границу, квартира Волкова была место нигилизма, то есть отрицания веры, семьи, отечества... Так от Волкова я лично слышал, как после святого крещения его ребенка, он в обществе себе подобных перекрещивал ребенка в нигилизм, обливая его пивом под пьяные песни... На практике шло систематическое развращение женского пола в таких видах чтобы девушка, развращаясь, навсегда осталась добычей коммуны и не могла бы пойти честною дорогою жены и матери. Названия жены и матери им были ненавистны... Так Волков давал мне читать сочиненный им с Драгомановым “Устав желтой интернационалки”, где говорилось в таком роде, что все любящие читать либеральные сочинения и ничего для свободы не делающие, или же поступающие в жизни наоборот, этим самым зачисляются в члены “желтой интернационалки” и при этом называл меня (самого Веледницького) “желтым”. В силу этого свойства на желание мое посещать лекции я получил отказ. Встречая его с кучей барышень молодых и хорошеньких на Крещатику, его учениц и вероятно будущих “деятели”, я просил его познакомить меня, но тоже получил отказ, при чем он (Хведір Вовк) назвал меня “бабником”. На квартире же его за все время знакомства я был всего-на-всего два раза. В 1-й, я встретил там [нерозбірливо] Домонтовича и его жену, при чем никаких особенных разговоров не было. Во 2-й раз мне передали “Вперед” (хозяин отсутствовал). Встретил Савенко (кажется), Ткаченко и Степана Оголевца. Эти господа, между прочим, повествовали, как они пропагандировали по деревням и городам и как народ, будто бы, жаждал внимания и пропаганды и искренне сочувствовали. Я же не выявлял ни своего сочувствия, ни опровергал их; они возбуждали мое любопытство и больше ничего¹⁷.

У документі донощик загострював увагу царської «охранки» на місцях збору членів «Старої Громади». Одним із таких місць була квартира Хв. Вовка. В. Веледницький зазначав, що саме ця квартира була центром життя «Громади».

¹⁷ НА ІА НАНУ. Ф. 1. Спр. 384а. Арк. 8–10.

У документі точна адреса київської квартири Хв. Вовка не вказана.

Як зазначалось вище, донос складався з двох логічних частин: першої — писової та другої — довідкової. У другій частині документа В. Веледницький давав довідкову інформацію про кожну згадану людину. Про Хв. Вовка було написано: «Волков Федор Кондратьевич, проживав в Києве, займаючись частними уроками, жена его выслана из Киева административно в Вятскую губернию, сам же Волков успел скрыться и не разыскан для административной высылки»¹⁸.

У 1879 р. член «Старої Громади», у майбутньому антрополог, етнограф, археолог та дослідник палеолітичного минулого України Хведір Вовк був змушений виїхати за межі Російської імперії через політичні переслідування. Тоді у Києві були заарештовані дружина і діти Хведора Вовка, а він сам через Одесу втік до Румунії. У Румунії жив у Тульчі (1879 р.), Бухаресті (1880–1882 рр.), згодом мешкав у Женеви, а з 1887 р. на постійній основі — у Парижі¹⁹.

Окремо необхідно відзначити, що у доносі В.Г. Веледницького щодо українофілів-соціалістів фігурував і дослідник давнини професор Київського університету Св. Володимира В.Б. Антонович. Він був згаданий у колі близьких до Хв. Вовка осіб у стінах Університету. Головним же партнером по революційній діяльності Хв. Вовка був названий Лука Ільницький — завідувач бібліотеки та архіву Університету Св. Володимира. «... я припускаю, що за посередництвом Університету, він (Ільницький. — І. Ц.) мав можливість отримувати з-за кордону багато іншого (літератури. — І. Ц.), так як Вовк мав з ним якісь секрети, що мене кожен раз вразало; так вони розмовляли пошепки, або Ільницький на 2–5 хвилин відзивав до задньої кімнати...»²⁰.

Окрім Хведора Вовка, інші дослідники первісної доби брали участь у революційній антиурядовій діяльності. Так, І.С. Поляков був студентом у відомого російського анархіста П.О. Кропоткіна. Під час арешту останнього у 1874 р. помешкання І.С. Полякова обшукала поліція, а сам Поляков був затриманий. Слідство не домоглось яких-небудь свідчень, тому І. Полякова відпустили²¹.

Вадим Щербаківський, будучи студентом, брав участь у революційних подіях 1905–1907 рр. у Петербурзі. Через це він потрапив під слідство і був вимушений покинути Петербург. Протягом двох років перебував у батьків у рідному селі

¹⁸ НА ІА НАНУ. Ф. 1. Спр. 384а. Арк. 19.

¹⁹ Франко А.Д., Франко О.Е. Федор Кондратьевич Вовк (Волков). Биографический очерк // СЭ. № 1. 1990. С. 87.

²⁰ Революційна діяльність за царату. НА ІА НАНУ. Ф. Вовка (№ 1). Спр. 384а. Арк. 10.

²¹ Формозов А.А. Начало изучения каменного века в России. Первые книги. М.: Наука. 1983. С. 48.

Шпичинці (зараз — Житомирська обл.) у добровільному засланні²².

Після революції 1905 р. Микола II оголосив загальну амністію політичним звинуваченим, і Хведір Вовк повернувся до Петербурга.

Отже, у 70-х роках XIX ст. як протидія державній політиці Російської імперії активно розгорнулася політична діяльність українофільських організацій. «Стара Громада» була однією з таких.

²² Франко О.О. Архів Вадима Щербаківського у Празі. 100 років колекції Державного музею Українського народного декоративного мистецтва. К.: Арттек. 2002. С. 43.

Аналіз доносу В. Веледницького дає змогу зробити висновок, що суто людські якості, як-от задрість до популярності, успіху іншого, примушували людей ставати інформаторами поліції, писати доноси. Окрім того, бачимо тяглість у методах боротьби силових структур з інтелектуалами — від імперської охоранки до НКВД-КДБ, зокрема, звинувачення їх в аморальних діях, публічне осоромлення, заплямування чесного імені. Документ, що нами розглянуто, яскраво ілюструє зіткнення Києва українського, Києва «громадівського» із Києвом російським, офіційним, великоруським.

ДЖЕРЕЛА

1. Державний галузевий архів Служби безпеки України. — Спр. 52578.
2. Граб В.І. Штрихи до портрета Володимира Пархоменка / В.І. Граб // Полтавський археологічний збірник. — Полтава, 1999. — С. 248–251.
3. Граб В.І. У лещатах ДПУ: нариси про безпідставно репресованих діячів науки та культури / В.І. Граб. — Полтава : Археологія, 1999. — 216 с.
4. Граб В.І. Дело Н.Е. Макаренко / В.І. Граб // Вивчення історичної та культурної спадщини Роменщини: проблеми і перспективи. — Суми — Ромни, 1990. — С. 29–31.
5. Граб В.І. Археолог Олександр Тахтай / В.І. Граб, О.Б. Супруненко. — Полтава, 1991. — 78 с.
6. Граб В.І. Доля Михайла Рудинського / В.І. Граб, О.Б. Супруненко // Археологія. — 1992. — № 4. — С. 91–100.
7. Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка / голов. ред. М. Грушевський. — 1908. — Т. 84. — Кн. 6. — 245 с.
8. Історик і влада: кол. моногр. / відп. ред. В. Смолій; творч. кер. проекту І. Колесник. — К. : Інститут історії України НАН України, 2016. — 543 с.
9. Манковська Р. Музейні установи та музейники у період «Великого терору» (1937–1938 рр.) / Р. Манковська // Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: матеріали всеукр. наук. конф., [м. Київ], 15 березня 2012 р. / [упоряд.: О.Г. Бажан, Р.Ю. Подкур]. — К. : Інститут історії України НАН України, 2013. — С. 300–321.
10. Науковий архів Інституту археології НАН України. — Ф. 1. — Спр. 384а.
11. Формозов А.А. Начало изучения каменного века в России. Первые книги / А.А. Формозов. — М. : Наука, 1983. — 248 с.
12. Франко О.О. Архів Вадима Щербаківського у Празі / О.О. Франко // 100 років колекції Державного музею Українського народного декоративного мистецтва. — К. : АртТек, 2002. — С. 43–55.
13. Франко О.О. Федір Вовк — вчений і громадський діяч / О.О. Франко. — К. : Вид-во Європейського університету, 2000. — 378 с.
14. Франко А.Д. Федор Кондратьевич Вовк (Волков): биографический очерк А.Д. Франко, О.Е. Франко // СЭ. — № 1. — 1990. — С. 86–95.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 65995.
16. ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 37201.

REFERENCES

1. Derzhavnyi haluzevyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. Spr. 52578 [in Russian].
2. Hrab, V. I. (1999). Shtrykhy do portreta Volodymyra Parkhomenka. *Poltavskiyi arkheolohichnyi zbirnyk*, 248–251 [in Ukrainian].
3. Hrab, V. I. (1999). U leshchatakh DPU: narysy pro bezpidstavno represovanykh diiachiv nauky ta kultury. *Poltava: Arkheolohiia*, 216 p. [in Ukrainian].

4. Grab, V. I. (1990). Delo N. E. Makarenko. *Vyvchennia istorychnoi ta kulturnoi spadshchyny Romenshchyny: problemy i perspektyvy*. Sumy-Romny, 29–31 [in Russian].
5. Hrab, V. I. & Suprunenko, O. B. (1991). Arkheoloh Oleksandr Takhtai. Poltava, 78 p. [in Ukrainian].
6. Hrab, V. I. & Suprunenko O. B. (1999). Dolia Mykhaila Rudynskoho. *Arkheolohiia*, (4), 91–100 [in Ukrainian].
7. Hrushevskiy, M. (Ed.) (1908). *Zapysky Naukovogo tovarystva im. T. Shevchenka*, Vol. 84, 245 p. [in Ukrainian].
8. Smolii, V. A. (Ed.). (2016). *Istoryk i vlada*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 543 p. [in Ukrainian].
9. Mankovska, R. (2012). Muzeini ustanovy ta muzeynyky u period «Velykoho teroru» (1937–1938 rr.). Abstracts of Papers '12: *Politychni represii v Ukrainskii RSR 1937–1938 rr.*, pp. 300–321 [in Ukrainian].
10. Naukovyi arkhiv Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy. F. 1, Spr. 384a [in Russian].
11. Formozov, A. A. (1983). *Nachalo izucheniia kamennogo vieka v Rossii. Pervye knigi*. Moscow: Nayuka, 248 p. [in Russian].
12. Franko, O. O. (2002). Arkhiv Vadyma Shcherbakivskoho u Prazi. *100 rokov kolektsii Derzhavnoho museiu Ukrainkoho narodnoho dekoratyvnoho mystetstva*, 43–55 [in Ukrainian].
13. Franko, O. O. (2000). *Fedir Vovk — vchenyyi hromadskyi diiach*. Kyiv: Vydavnytstvo Yevropeiskoho universytetu, 378 p. [in Ukrainian].
14. Franko, A. D. & Franko, O. E. (1990). Fiodor Kondratievich Vovk (Volkov): biograficheskyi ocherk. *SE*, (1), 86–95 [in Ukrainian].
15. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy). F. 263, Op. 1, Spr. 65995 [in Russian].
16. TsDAHO Ukrainy. F. 263, Op. 1, Spr. 37201 [in Russian].

Ihor Tseunov

KHVEDIR VOVK'S SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITY THROUGHOUT V. VELEDNYTSKYI'S SLANDER

The article consists of information about activity of the "Stara Hromada" in the 70s of the 19th century. It is found Khvedir Vovk's personal documents at the Scientific Archive of the Institute of Archaeology of Ukrainian National Academy of Sciences, in particular, the document "Slander of the Kyivian traitor V. Velednytskyi". This document shows how "Stara Hromada" members were dangerous for the Russian Imperia society. E. g., he wrote that Khvedir Vovk's flat was "radical". Secret lectures about Marx', Feuerbach's, Fichte's ideas were held at Vovk's flat. These lectures were dangerous because lecturers raised the question of God's absence. Besides, "Stara Hromada" members denied such important values for everyone in Russian Imperia as faith, family, and Homeland.

This document is unique source for understanding collision between "Ukrainian/unofficial" and "Russian/official" Kyiv. In 70s of 19th century were edicts, which banned Ukrainian language as language of knowledge (according to the Valuev Circular (1863) and the Ems Ukaz (1876)).

Likewise, this episode should be integrated to the history of relations between intellectuals (particularly, archaeologists) and authorities. It is examined the KGB archives in Ukraine. Thus, repressions issue in 30s years of the 20th century in the USSR is so popular among historians. "Intellectuals (historians, archaeologists, etc) and authority" relations were not established during Soviet times. V. Velednytskyi's slander helps to understand that intellectual-authority relations started from Russian Imperia and continued to Soviet times.

Key words: Khvedir Vovk, slander, "Stara Hromada", V. Velednytskyi, emigration, archaeology.

Дата надходження статті до редакції: 30.05.2018.